

Emil Noiński

"Wrzesień 1939 roku : Mazowsze w wojnie obronnej Polski", red. Andrzej Stawarz i Wiesław Leszek Ząbek, Warszawa 2007 : [recenzja]

Niepodległość i Pamięć 16/2 (30), 376-379

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wrzesień 1939 roku. Mazowsze w wojnie obronnej Polski, pod redakcją Andrzeja Stawarza i Wiesława L. Ząbka, Muzeum Niepodległości, Warszawa 2007, ss. 268

Kampania Wrześniowa 1939 roku wciąż wywołuje wiele pytań i kontrowersji z nią związanych. Choć literatura¹ dotycząca Wojny Obronnej 1939 r. jest już bardzo znaczna wciąż powstają nowe opracowania, rzucające nowe światło na tamte wydarzenia². Brakuje jednak opracowań dotyczących Września 1939 roku w poszczególnych regionach Polski. Z tym większym zadowoleniem należy przyjąć inicjatywę Muzeum Niepodległości w Warszawie, które wydało opracowanie w całości poświęcone Mazowszu w Wojnie Obronnej Polski.

Mazowsze, z wielu względów, w szczególnie sposób zapisało się w dziejach Kampanii Wrześniowej 1939 roku. Tutaj toczyły się bardzo liczne i częstokroć bardzo zacięte bitwy z przeważającymi siłami wojsk niemieckich, bowiem teren Mazowsza stanowił szeroko rozumiane przedpole stolicy państwa polskiego. W interesujący sposób ukazuje to wydana przez Muzeum Niepodległości w Warszawie praca pt. *Wrzesień 1939 roku. Mazowsze w wojnie obronnej Polski*, na którą składają się opracowania naukowe natury ogólniejszej oraz znacznie szczegółowe rozważania i studia poświęcone Mazowszu w Kampanii Wrześniowej.

„Wrzesień 1939 roku stanowi jedną z najbardziej tragicznych kart naszej narodowej historii. Polska Odrodzona została, po 20 latach od powrotu na mapę świata, poddana ciężkiej próbie obrony suwerenności i niepodległości. Do dziś, walka z dwoma agresorami, początkująca II wojnę światową i skutkująca IV rozbiorem Polski, jest przedmiotem licznych badań historycznych. W niniejszej publikacji nie tylko czerpiemy z dorobku poprzedników, szczególnie tych, którzy podejmowali trud źródłowego i obiektywnego poznania prawdy o Wrześniu 1939 roku. Autorzy współtworzący ten tom raz jeszcze spojrzeli na ważniejsze dokonania historiografii (głównie polskiej, ale po części też niemieckiej i rosyjskiej), by przybliżyć dzisiejszemu czytelnikowi

1 Zob.: *Kampania Wrześniowa 1939. Bibliografia*, t. 1-2, oprac. I. Kowalska, I. Sawicka, wstęp K. Komorowski, Warszawa 2002.

2 Z najnowszych opracowań dotyczących kampanii wrześniowej warto wymienić m.in.: P. P. Wieczorkiewicz, *Kampania 1939 roku*, Warszawa 2001; *Warszawa we wrześniu 1939 roku. Obrona i życie codzienne*, pod red. Cz. Grzelaka, Warszawa 2004; *Polska kampania wrześniowa 1939 r.*, pod red. E. Łacika i W. L. Ząbka, Warszawa 2004; *Kampania wrześniowa w oświetleniu niemieckim*, oprac. A. Horak, Warszawa 2005; a przede wszystkim: Cz. Grzelak, H. Stańczyk, *Kampania Polska 1939. Początek II wojny światowej*, Warszawa 2008.

niezwykłą złożoność i tragizm tamtych dni” – podkreślił w słowie wstępnym Andrzej Stawarz³.

W omawianym opracowaniu zaprezentowano 13 artykułów o charakterze naukowym bądź naukowo-popularnym, których autorami są znani i cenieni badacze dziejów II Rzeczypospolitej oraz czasów II wojny światowej, wybitni znawcy przedmiotu, świetnie znający różnorodne źródła z archiwów państwowych i wojskowych. Wyniki ich prac naukowo-badawczych, już wcześniej były publikowane, jednak ogłaszane one były w czasopismach niskonakładowych lub materiałach z konferencji czy wydawnictwach okolicznościowych. Dlatego głównym zamiarem redaktorów niniejszego opracowania było przypomnienie wyników ich dociekań badawczych w formie opracowania o charakterze naukowo-popularnym. Dzięki temu praca ta łatwiej będzie mogła trafić nie tylko do zawodowych historyków, ale również nauczycieli historii, młodzieży szkolnej czy miłośników i pasjonatów dziejów Mazowsza.

Opracowanie otwiera artykuł Wiesława L. Ząbka zatytułowany: *Wrzesień 1939. (Prawdy i fikcje)*, szeroko ukazujący m.in. poglądy na temat Kampanii Wrześniowej w powojennej historiografii polskiej, mity i stereotypy związane z Wrześniem 1939 r. oraz bilans kampanii. „Błyskawiczna klęska – jak pisze W. L. Ząbek – nie powinna przesłaniać faktu, iż Wojsko Polskie biło się we wrześniu niezwykle zaciekle. Dla porównania, na froncie zachodnim koalicja czterech armii (Anglii, Francji, Belgii, Holandii) przewyższająca liczebnością armię niemiecką, potrafiła stawić jej opór zaledwie przez 38 dni. Armia polska – walcząca w osamotnieniu, słabsza materiałowo i technicznie, biła się 35 dni”⁴.

Artykuł Mieczysława Cielewicza i Czesława Grzelaka (*Wrzesień 1939 – wojna na dwa fronty*), znakomitych historyków wojskowości, ukazuje działania militarne na Mazowszu w kampanii wrześniowej. Natomiast Ryszard Juskiewicz, badacz dziejów II wojny światowej, autor licznych opracowań naukowych poświęconych historii Mazowsza, w artykule dotyczącym rozważań wokół bitwy granicznej Armii „Modlin” w dniach 1-4 września 1939 roku, ukazał mało znane walki na przedpolach Mławy, nazywane przez Niemców „polską linią Maginota”. Terenów tych broniła 20. Dywizja Piechoty, a do najbardziej zaciekłych i krwawych walk należały próby przebicia pozycji w miejscowości Mławka, Piekiełko, Uniszki Zawadzie, Kułakowo i Żaboklik. „Dopóki nie było rozkazu odwrotu, obrońcy pozycji mławskiej ginęli rozszarpywani przez bomby i nawały zmasowanego ognia artylerii. Swoją postawą bojową – pisze R. Juskiewicz – zasłużyli w całej pełni na sformułowanie komunikatu Naczelnego Dowództwa Niemieckiego: walczyli do upadłego”⁵.

Walki nad Narwią ukazał nieżyjący już historyk Apoloniusz Zawilski, autor monumentalnego dzieła *Bitwy polskiego września*⁶. Odcinka wzdłuż linii Narwi, Biebrzy i Netty, wzmocnianego przez dawne fortyfikacje rosyjskie i świeżo zbudowane żelbetowe schrony bojowe oraz bagna rzek, bronić miała Samodzielna Grupa Operacyjna „Narew”. Tymczasem brak łączności, dostatecznego rozpoznania nieprzyjaciela oraz odpowiedniej ilości jednostek artyleryjskich uniemożliwił sprawną obronę na linii rzeki Narew. „Walki nad Narwią we wrześniu 1939 roku – jak stwierdził A. Zawilski – mogły

3 A. Stawarz, *Słowo wstępne*, [w:] *Wrzesień 1939 roku. Mazowsze w wojnie obronnej Polski*, pod red. A. Stawarza, W. L. Ząbka, Warszawa 2007, s. 5.

4 W. L. Ząbek, *Wrzesień 1939. (Prawdy i fikcje)*, [w:] *ibidem*, s. 29.

5 R. Juskiewicz, *Rozważania wokół bitwy granicznej armii „Modlin” w dniach 1-4 września 1939 r.*, [w:] *ibidem*, s. 71.

6 A. Zawilski, *Bitwy polskiego września*, t. 1-2, Warszawa 1972.

stanowić dzięki fenomenowi bitności i hartu polskiego żołnierza jedną z najchlubniejszych kart naszego oręża, a Narew mogła stać się bastionem długotrwałej obrony. Niestety, obok przykładów najwyższego bohaterstwa, pod względem operacyjnym pozostanie ona jako dowód najwyższej nieudolności ówczesnego dowództwa⁷.

Wiele miejsca na kartach omawianego opracowania zajmuje również tematyka związana z Warszawą we wrześniu 1939 roku. Obronę środkowej Wisły w kampanii wrześniowej oraz fortyfikacje Warszawy przedstawił W. L. Ząbek, natomiast obronę Sochaczewa we wrześniu 1939 roku ukazał Maciej Wojewoda. Sochaczew dzięki swemu położeniu stanowił strażnicę obronną, strzegącą przeprawy przez Bzurę. Bój nad Bzurą był największym polskim działaniem ofensywnym w Kampanii Wrześniowej 1939 r., w którym uczestniczyła Armia „Poznań” i Armia „Pomorze” (ponad 150 tys. ludzi), pod dowództwem gen. Tadeusza Kutrzeby. „Osamotnionym obrońcom Sochaczewa nie dano pomocy, przebijającym się przez Bzurę obu samotnym armiom «Poznań» i «Pomorze» do Warszawy, nikt nie podał ręki...” – stwierdził M. Wojewoda⁸.

Kolejny artykuł autorstwa Czesława Grzelaka przybliży rolę i znaczenie prawobrzeżnego przedmościa obrony Warszawy – Pragi w Kampanii Wrześniowej. Autor wskazał na brak przygotowania stolicy do obrony lądowej. Obronie Warszawy w 1939 r. poświęcony został również artykuł autorstwa Mieczysława Ciepłowicza (*Obrona Warszawy 1939 roku*), w którym autor stwierdził, że czterotygodniowa obrona stolicy, prowadzona przez regularne oddziały wojskowe oraz formacje ochotnicze i ludność cywilną, przeszła do historii II wojny światowej jako jedna z największych i najdłuższych trwających bitew tej wojny⁹.

Sporo miejsca poświęcono również innym aspektom związanym z kampanią wrześniową. Bardzo szeroko ukazano morale żołnierza polskiego na wybranych przykładach walk na Mazowszu we wrześniu 1939 roku. Problematyką tą zajął się Andrzej Wesołowski. „Nie sposób nie zwrócić uwagi na to, co chyba najlepiej oddaje istotę morale wrześniowego żołnierza: powszechną i niezachwianą wolę bicia się z wrogiem. Jak ocenił dziejopis kampanii wrześniowej, a zarazem jej bohaterski uczestnik, kawaler Krzyża Virtuti Militari, płk Apoloniusz Zawilski, Wojsko Polskie w 1939 r., zarówno w całości, jak i w każdej swej części było zawsze zdadne i chętne do walki. Jedyнным rozkazem, który wykonywano z ociąganiem, był rozkaz złożenia broni. Jak wiadomo wielu nie złożyło jej wcale” – stwierdził w konkluzji A. Wesołowski¹⁰.

Dwa artykuły poświęcono pamięci Września 1939 roku. Niezjący już historyk, Tadeusz Swat, omówił pamiątki z kampanii wrześniowej w Puszczy Kampinoskiej, która stała się grobem Armii „Pomorze”, jak powiedział stojący na czele tej armii gen. Władysław Bortnowski. T. Swat przedstawił tablice pamiątkowe, miejsca pamięci walk i męczeństwa w 18 miejscowościach z szerokim ukazaniem wydarzeń związanych z poszczególnymi miejscami. Natomiast Wiesław L. Ząbek w artykule *Pamięć Września 1939 r.* wskazał na rolę instytucji kultury, stowarzyszeń, urzędów w kultywowaniu dziedzictwa Września 1939 roku oraz kwestię utworzenia Muzeum Września 1939 roku. Autor stwierdził, że wydarzenia z kampanii wrześniowej wciąż są jeszcze bardziej legendą niż historią. Artykuł zamyka zestawienie grobów i cmentarzy wojennych na terenie województwa mazowieckiego, opracowane na podstawie Wydziału

7 Idem, *Walki nad Narwią*, [w:] *Wrzesień 1939 roku. Mazowsze...*, s. 85.

8 M. Wojewoda, *Obrona Sochaczewa we wrześniu 1939 roku*, [w:] *ibidem*, s. 116.

9 M. Ciepłowicz, *Obrona Warszawy w 1939 roku*, [w:] *ibidem*, s. 139.

10 A. Wesołowski, *Morale żołnierza polskiego w Kampanii Wrześniowej na wybranych przykładach walk na Mazowszu we wrześniu 1939 r.*, [w:] *ibidem*, s. 206-207.

Spraw Społecznych Mazowieckiego Urzędu Wojewódzkiego z podziałem na powstania narodowe (kościuszkowskie, listopadowe i styczniowe), wojnę polsko-bolszewicką 1919-1920 roku oraz I i II wojnę światową¹¹.

Opracowanie zamyka artykuł Arkadiusza Kołodziejczyka („*Nie oddamy nawet guzika!*” *Szanse Polski w starciu z niemieckim agresorem*), omawiający przygotowania do wojny, stan armii polskiej oraz sytuację międzynarodową przed wybuchem II wojny światowej. „Szans na zwycięstwo, choćby powstrzymanie Niemców bez pomocy państw Zachodu nie było. Czas, który dała im armia polska pięcioma tygodniami krwawej obrony, ofiarą 70 tys. zabitych i 130 tys. rannych, został przez Francję i Wielką Brytanię zmarnowany” – podkreślił w konkluzji A. Kołodziejczyk¹².

Kampania Wrześniowa dała wiele przykładów zdeterminowanego oporu oraz powszechnej woli walki Polaków z dwoma agresorami. Atmosferę wrześniowych dni 1939 r. w pełni ukazuje recenzowana opracowanie, które wzbogacają liczne zdjęcia z tamtych lat, mapy, plany bitew, odezwy i obwieszczenia, pochodzące głównie ze zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie, Muzeum Juskiewiczów w Mławie, Muzeum Wojska w Białymstoku, Muzeum Ziemi Sochaczewskiej oraz ze zbiorów prywatnych W. L. Ząbka i z drukowanych źródeł niemieckich. W znacznym stopniu przybliżają one klimat tamtych wydarzeń. Opracowanie niniejsze wsparte jest wieloletnimi badaniami autorów na tą tematykę. Wzbogaca zatem naszą wiedzę o dziejach Mazowsza w 1939 roku, o historii wojskowości i II wojny światowej, jak również przywraca pamięć o Wrześniu 1939 roku.

Z całą pewnością recenzowana publikacja przyczyni się do upowszechnienia wiedzy o Wrześniu 1939 roku na Mazowszu w szerokich kręgach społecznych. Powstała praca o charakterze naukowo – popularnym, skierowana nie tylko do wąskiego grona specjalistów, zajmujących się tą dziedziną badań historycznych, ale przede wszystkim praca niezwykle przystępna dla bardzo szerokiego grona odbiorców, poczynając od nauczycieli historii, poprzez młodzież szkolną, pasjonatów dziejów Mazowsza oraz tych wszystkich, którzy pragną poszerzyć swoją wiedzę na temat tamtych wydarzeń.

Emil Noiński

11 W. L. Ząbek, *Pamięć września 1939 r.*, [w:] *ibidem*, s. 243-249.

12 A. Kołodziejczyk, „*Nie oddamy nawet guzika!*”. *Szanse Polski w starciu z niemieckim agresorem*, [w:] *ibidem*, s. 266.